



Ramazan Keserci

<https://orcid.org/0000-0002-3757-883X>

PhD Student, Van Yüzüncü Yıl University, Department of History, Turkey,
malik57821@mail.ru

Cavid Qasimov

<http://orcid.org/0000-0001-7566-3181>

Professor, Van Yüzüncü Yıl University, Department of History, Turkey,
cavidahmedoglu@gmail.com

Atf Künyesi | Citation Info

Keserci, R., Qasimov, C. (2024). Kırgızların Hokand Hanlığı'ndaki Rolü. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 11 (2), 1201-1219.

Kırgızların Hokand Hanlığı'ndaki Rolü

Öz

Bu çalışmada XVIII. asrın ilk çeyreğinden 19. asrın son çeyreğine kadar olan dönemde Hokand Hanlığı'ndaki Kırgızların rolü araştırılmıştır. Araştırmada Kırgız boylarının ve şahsiyetlerinin hanlık içindeki müsbet ya da menfi etkileri açığa çıkarılmaya çalışılmıştır. 18. asrın başında Fergana Vadisi merkez olmak üzere Özbeklerin Ming hanedanlığı tarafından kurulan Hokand Hanlığı zaman içerisinde Kırgızların da dâhil olmasıyla yerli halklar tarafından kurulan ortak bir hanlık statüsüne kavuşmuştur. Özellikle askerî ve siyasî alanda etkili olan Kırgızlar, Kıpçaklarla birlikte hanlığın kaderini etkileyecek gelişmelere imza atmışlardır. 18. ve 19. asırlar Kırgız toplumunun siyasî, sosyal, ekonomik ve kültürel hayatındaki önemli evrelerden birisi olmuştur. Bu dönemlerde Kırgızlar önce Hokand Hanlığı'nın daha sonra ise Rusya İmparatorluğu'nun egemenliğine girerek sosyo-ekonomik ilişkileri değişikliğe uğramıştır. Ayrıca Kırgızlar arasında zaman zaman bağımsız bir devlet kurmaya çalışan ünlü tarihî şahsiyetler de ön plana çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hokand, Rus, Kırgız, Hudayar Han, Kurmancan Datka



The Role of the Kyrgyz in the Khokand Khanate

Abstract

In this study, the role of the Kyrgyz in the Khokand Khanate from the first quarter of the XVIIIth century to the last quarter of the 19th century was investigated. In the research, the positive or negative effects of Kyrgyz tribes and personalities in the khanate were tried to be revealed. At the beginning of the 18th century, the Khanate of Khokand, which was established by the Uzbek Ming dynasty centred in the Fergana Valley, became a common khanate established by the local peoples with the inclusion of the Kyrgyz in time. The Kyrgyz, who were especially effective in the military and political spheres, together with the Kipchaks, made developments that would affect the fate of the khanate. The 18th and 19th centuries have been one of the important phases in the political, social, economic and cultural life of the Kyrgyz society. In these periods, the Kyrgyz were first under the sovereignty of the Hokand Khanate and then under the sovereignty of the Russian Empire, and their socio-economic relations underwent changes. In addition, famous historical figures who tried to establish an independent state came to the fore from time to time among the Kyrgyz.

Keywords: Hokand, Russian, Kyrgyz, Hudayar Khan, Kurmanjan Datka

Giriş

Fergana Vadisi, tarih boyunca pek çok uygarlığa ev sahipliği yapmış, farklı kavim ve devletlerin ilgisini çekmiş, jeopolitik konumu nedeniyle Türkistan coğrafyasında daima göz önünde olmuş bir bölgedir. XVIII. asırdan itibaren müstakil bir devlet olarak ortaya çıkan Hokand Hanlığı da, bu bölgenin tarihinde kendisine ayrı bir yer bulmuştur. Fergana Vadisi'nin etnik yapısı ve boylar arasında meydana gelen olaylar, Türkistan tarihinde müstesna bir yere sahip olmuştur.

XIX. asır Türkistan hanlıkları açısından, gerek kendi aralarındaki mücadelelerle, gerekse ekonomik menfaat elde etmek veya alan hâkimiyeti kurmak isteyen dünyanın emperyal devletleriyle tam olarak karşılaştığı dönemdir. Hususiyetle Rusya ve İngiltere'nin Asya'daki nüfuz mücadelesi, bu coğrafyanın siyasî ve idarî kaderinde önemli ölçüde etkili olmuştur. 1800'lü yıllardan itibaren yoğun bir şekilde hem Rusya'dan hem de Avrupa'dan çok sayıda askerî-siyasî kimlikli yarı ajanlar ve seyyahlar Türkistan bölgesi hakkında siyasî, askerî, iktisadî ve kültürel malumatlar içeren notlar yazmışlardır. Bu seyyahların tuttukları notlar, bugün araştırmacılar için önemli ve birinci elden kaynak olarak kabul edilmektedir. Neticede Rusya ile İngiltere'nin Orta Asya'daki nüfuz mücadelesi Türkistan hanlıklarının Çarlık Rusyası tarafından işgali ile sonuçlanmış olup Çarlık Rusyası, bu coğrafyayı belirli bir plan doğrultusunda aşama aşama ele geçirerek, yeni idarî ve askerî yapılar oluşturmuştur. Kırgızlar gerek Hokand Hanlığı'nın kuruluşu, genişlemesi, gelişmesi ve gerekse zayıflamasıyla birlikte

Rusya'nın işgallerine karşı mücadele ettiği dönemde üzerlerine düşen görevleri yerine getirmeye çalışmışlar hatta bu uğurda ülkelerini koruma adına Hokand Hanlığı ve Rusya ile karşı karşıya gelerek çetin savaşların içinde olmaktan çekinmemişlerdir.

1. Kırgızlar Tarih Sahnesinde

Kırgızlar bilindiği kadarıyla Orta Asya tarihinde ismi tarih sahnesinde en erken geçen halklardan birisi olup Türk tarihinin en eski kavimlerinden (Barthold, 2010, s. 184). Çin kaynaklarına göre M.Ö III. asırda ilk devletlerini kurmuş olan Kırgızlar, bu dönemde bugünkü Kırgızistan'ın doğu ve kuzeydoğu bölgelerinde yaşamışlardır (Arat, 1997, s. 735-741). Bir müddet sonra Kırgızların Hun İmparatorluğu'na tabi olduğu bilinmektedir. Kırgızlar VI. ve VIII. asırlar aralığında Köktürk Kağanlıklarına bağlanmıştır. 711 tarihinde Köktürk hakanı Kül Tekin, ayaklanan Kırgızlar üzerine askerî bir sefer düzenleyip onları yenerek hakanlarını öldürmüştür (Kafesoğlu, 1984, s. 131). Kırgızlar 758 tarihinde Uygurlara bağlanmış ancak bir süre sonra Uygur Hakanlığı ile de araları açılarak Uygurların kuzey topraklarını işgal edip 840'ta bağımsız olmuşlardır. Böylece Issık Göl ve Talas etrafında müstakil bir devlet gibi hareket etmeye başlamışlardır (Devlet, 2014, s. 46). X. asrın ilk yarısında Çinlilerin Köktürkler ve Moğolistan topraklarını işgal etmeleriyle Kırgızlar da bugünkü topraklarına doğru çekilmişlerdir. XIII. asrın başında ise Moğollar, Kırgızları hâkimiyetine almışlardır. Bir müddet sonra ise Kırgızların toprakları Timur tarafından işgal edilmiştir. Timur Devleti'nin yıkılmasından sonra Ebul Hayr Han tarafından kurulan Özbek devletine bağlanmak istemeyen Kırgızlar, kuzeye yani Kazak bozkırlarına çekildiler. Burada Kazaklarla beraber yaşayarak Kazak-Kırgız olarak adlandırılmışlardır (Saray, 1996, s. 199, 200). Kırgızlar 1700'lerde kurulan Hokand Hanlığı'nın hâkimiyetini kabul ederek Rus ve Moğollara karşı kendileri sığınacak bir liman buldular. Çok geçmeden Hokand Hanlığı'nda aktif görevlere gelerek söz sahibi oldular.

Kırgızlar açısından asıl zor günler XIX. asırda Rusların Kazak coğrafyasından ilerleyerek Kırgız yerleşim yerlerini ele geçirmesiyle başlamıştır. Ele geçirdikleri yerlerde müstahkem mevkiiler kuran Ruslar, buralara Rus muhacirleri yerleştirdiler. Korak kalesi 1847'de, Alma Ata kalesi ise 1854'te kuruldu. Kuzey Kırgızistan'da bulunan Uzun Ağaç, Pişpek (Bişkek) ve Tokmak kaleleri işgal edildi. 1861'de Issık Göl Rus hâkimiyetine girerken 1867'de Kırgızların büyük bölümü Rusların Yedi Su uyezdine (ilçe) bağlanarak Türkistan vilayetine dâhil edildi. Kuzey Kırgızistan'da yaklaşık 5 milyon hektarlık araziye Rus muhacirler yerleştirildi (Devlet, 2014, s. 46). XIX. asra kadar Kırgızlar'ın Fergana Vadisi'nde yaşadıkları bilinmektedir. Fergana Vadisi öteden beri "Aksı-Andican-Alay" olarak üç kısma bölünerek adlandırılmıştır.

Aksı ve çevresi günümüzde Özbekistan'ın Namangan, Kırgızistan'ın Aksı, Alay, Ala Buka, Çatkal bölgelerini içine almaktadır. *Andican*'a ise günümüz Özbekistan'ının Andican vilayeti, Kırgızistan'ın Özgön, Alay, Kara Kulca ilçeleri ile Oş ve Batken bölgeleri dâhil edilmişti. Sözü edilen bölgelerde günümüzde Özbekler, Tacikler, Kırgızlar vb. toplumlar iç içe yaşamaktadır. Fergana Vadisi göçebe ve yerleşik toplumların yaşadıkları ve kaynaştıkları bir yer olmuş ve bu toplumlar Hokand Hanlığı'nın tarih sahnesine çıkmasında aktif rol oynamışlardır (Alımbayev, 2018, s. 113-125). Tarihte önemli siyasî gelişmelerin yaşandığı mekân olan Fergana Vadisi, Kırgızlar açısından da mühim bir merkez konumundaydı. Kırgızlar bu bölgede Hokand Hanlığı'nın sınırları içinde yaşamışlardır. Fergana dışında yaşayan Kırgızlar Kalmak saldırılarına karşı koyamadıklarında Fergana'ya sığınmış çeşitli bitki, meyve ve sebze gereksinimlerini Fergana'dan karşılamışlardır. İlaveten bölge ticarî açıdan çok hareketli bir bölgeydi. Kırgızları Fergana Vadisi'ne bağlayan pek çok neden vardı. Kırgızların buradaki faaliyetleri ve ikili ilişkileri öteden beri beri devam etmekle birlikte, Hokand Hanlığı'nın kurulmasından sonra bu bölgede hâkimiyet mücadelesine girişen Kırgızların etkileri açıkça hissedilmektedir (Soltonoev, 1993, s. 176-185). XVIII. asrın başında Kırgızların çoğunluğu Fergana Vadisi'ndeki Aksı, Andican, Alay, Hisar, Hocent ve Oş bölgelerinde yaşıyorlardı. Kalmukların (Jungar) ağır saldırıları ve uyguladıkları zulüm sonrasında Çuy, Issık Göl, Narın ve Talas mıntkasında meskûn Kırgız boylarının çoğunluğu Fergana Vadisi'ne göç etmek zorunda kalmışlardır. Bu durum Kırgızların Fergana bölgesinde sayılarının ve etkilerinin gittikçe artmasına sebep olmuştur. Kırgızlar, komşuları Özbekler, Kıpçaklar ve Taciklerle birlikte Kalmuklara karşı destansı bir mücadelenin içinde olmuşlardır. Böylece Kırgızların komşu halklarla sosyal ve siyasi bağları gittikçe güçlenmiştir. Bu döneme kadar Buhara Hanlığı'na bağlı olarak yaşayan bölge halkları, başlarda birbirinden ayrı müstakil beylikler oluşturmuştur. Ming Hanedanlığı'ndan Şahruh Bey, Hocent'teki Akboto Bey hâkimiyetindeki Kırgızlarla, Namangan ve Andican'da ise Kırgız ve Kıpçaklarla yakın ilişkiler kurmuştur. Bu yakın ilişki ve birliktelik Fergana bölgesinde yeni bir hanlığın oluşumuna zemin hazırlamıştır (Keserci, 2023, s. 145-150).

2. Hokand Hanlığı ve Kırgızlar

Hokand Hanlığı'nın etno-siyasi oluşumu ve sosyo-ekonomik özelliği çok uluslu bir yapıda olup hanlık, Fergana vadisindeki göçmen ve yerleşik halklar tarafından kurulmuştur. 1709 yılında Ming Hanedanının vekili Şahruh Bey şimdiki Hokand şehrinin yanında “Eski Korgon” ordasını yaptırmış ve hanlığın kurucusu olarak kayıtlara geçmiştir. Her ne kadar kuruluşunda Özbeklerin Ming kabilesi etili olsa da Fergana Vadisi'ndeki yerel ve göçebe

unsurların rolü çok fazla olduğundan Hokand Hanlığı, “ortak hanlık”, “ ortak devlet” olarak ele alınabilir. Hanlığın siyasi, askeri ve ekonomik hayatında Kırgızların ön plana çıktıkları bilinmektedir.

Hocent hâkimi Akboto Bey Kırgızların Saruu boyuna mensup olup başarılı bir komutan aynı zamanda da usta bir siyasetçiydi. XVIII. asrın başında Namangan bölgesi yöneticisi Şahruh, Akboto Bey ile yakın ilişkiler kurabilmek maksadıyla tek kızını onunla evlendirmişti. Akboto Bey, Şahruh’un kızıyla evlendikten sonra, Şahruh’un oğlu Abdurahim Bey idarî tecrübe kazanmak maksadıyla onun yanında bir nevi staj yapmaya başladı. Abdurahim Bey kısa sürede siyasi gücünü artırmış ve halk nezdinde geniş ölçüde tanınmıştır. Akboto Bey bir zaman sonra Abdurahim Bey’i tehdit olarak gördüğünden onu ortadan kaldırmak için harekete geçmiştir. Ancak Abdurahim Bey Akboto Bey’den daha erken davranarak kaçarak kurtulmayı başarmıştır (Keserci, 2023, s. 145-150). Bir dönem bu rekabet nihayete erer gibi olsa da Akboto Bey yanındakilerin tesiriyle bir suikast planı daha yapmış ancak Abdurahim Bey yine kurtulmayı başarmıştır. Tarihler 1725’i gösterdiğinde ise Abdurahim Bey karşı bir hamle yaparak Hocent’te Akboto Beyi ve iki oğlunu öldürmüştür. Abdurahim Bey, bu tarihten itibaren Fergana ve Hocent bölgelerinde yaşayan Kırgızları hâkimiyeti altına almaya muvaffak olmuştur. Akboto Bey’in öldürülmesinden sonra Fergana Vadisi’ndeki Kırgızlar bir müddet pasif durumda kaldılar. Fakat Hokand hanı Erdana Bey döneminde tekrar hanlıkta aktif siyaset izlemeye başladılar. Bu dönemde Kırgızların Kuşçu boyunun İçkilik kolunun lideri olan Kubatbek, Hokand Hanlığı ile gayet uyum içinde işbirliği yapmıştır. Bugünkü güney Kırgızistan’daki Alay, Oş, Özgön ile Fergana’nın batısında bulunan Kırgızların yaşadıkları yerler Kubatbek’in kontrolündeydi. Buhara’nın yerel kaynakları Kubatbek’ten Erdana’nın müttefiki olarak bahsetmektedir (Kırgız Respublikasının Programası, 1998, s. 206).

Erdana Bey, 1753 yılında Hokand Hanlığı’nın tahtına tekrar geçince siyaset ve askerî açıdan oldukça güçlü bir konuma gelmiştir. Özellikle Kırgızlar hanlığın askeri kanadında önemli bir etkiye sahip olmuştur. Mesela Erdana Bey’in desteğiyle güney Kırgızlarının güçlü lideri Kubatbek öncülüğünde Hokand-Kırgız askeri yapılanması oluşturularak Kalmukların Fergana’ya girmesine engel olunmuştur. Yine Erdana Bey, 1758’de Acıbek önderliğindeki Kırgızların Adigine boyundan bir askerî birlik kurmuş ve bu birlikleri Doğu Türkistan’da Çinlilere karşı mücadele eden Yusuf Hoca’ya yardım için göndermiştir. Böylece Çinlilerin Orta Asya içlerine girmesine mani olunmuştur. Erdana Bey ayrıca Çin istilasına karşı Afganistan hanı Ahmed Şah Duranî ve diğer hanlıklarla ittifak kurmaya çalışmıştır (Bulduk, 2006, s. 19).

Kubatbek, kendisine bağlı askerî birliklerle Fergana Vadisi'nde önemli bir konuma yükselmiştir. Hatta bir dönem ondan "Kırgızların Han'ı" diye söz edilmektedir. Kubatbek, Çin İmparatorluğu'na bir mektup göndererek Hokand Hanlığı ile ittifak kurduklarını ve Kaşgar'daki Müslümanları desteklediğini ifade etmiştir (Kırgız Respublikasının Programası, 1998, s. 207). Kubatbek, sadece Hokand yöneticileri ile değil Fergana Vadisi'ndeki dini önderlerle işbirliği yaparak Kalmuk istilasına karşı karşı koruyucu bir kalkan olmuştur. O, Fergana Vadisi, kuzey Kırgızistan ve Doğu Türkistan'daki Kırgızları tek bayrak altında toplamaya çalışmış ancak netice elde edememiştir. İyi bir siyasetçi ve asker olmasına rağmen dönemin koşulları buna izin vermemiştir. Kırgız boylarının bir türlü bir araya gelerek tek çatı altında birleşememeleri üzerine Erdana Bey harekete geçerek Kırgızları hanlığın bünyesine katmaya çalışmıştır. Erdana Bey yeterli seviyede güçlendikten sonra 1760'lı yıllarda bir plan yapıp Kubatbek ile Adıgine boyunun beyi Acıbek'in aralarını açarak Kırgızları zayıf düşürmeyi amaçlamıştır (Kırgız Respublikasının Programası, 1998, s. 208).

Kırgız boylarının kendi aralarındaki rekabetten yararlanan Erdana Bey, 1762 yılında Özgön'e hücum ederek Acıbek komutasındaki yerel halktan oluşan askerleri püskürtmüştür. Hokand ordusu ilerlemeye devam ederek Oş şehrine girdiğinde Kırgız birliklere dağlara doğru çekilmek zorunda kalmışlardır. Erdana Bey'in 1764'te Hocent üzerine sefer yapmasından faydalanan Acıbek, Oş'a hücum edince Erdana Bey Hocent hâkimi Fazılbek'le bir anlaşma yaparak orduyu Oş'a göndermiştir. Oş'ta yapılan savaşta Kırgız birlikleri dağılmış Acıbek ise esir düşmüştür. Zamanla Kırgızların Fergana Vadisi'ndeki nüfuzu giderek zayıflamış, Hokand Hanlığı ise güçlü ordusuyla bölgeye hâkim olmuştur. (Kırgız Respublikasının Programası, 1998, s. 209).

Narbuta Han (1770-1799) döneminde Hokand Hanlığı tüm gücünü kullanmasına rağmen Kırgız boylarını itaat altına alamamıştır. Bunun üzerine Hokand Hanlığı'nı idare edenler, Kırgızları kılıçla hâkimiyet altına almanın mümkün olmadığını anladıklarından Kırgız beylerine değerli hediyeler, yüksek rütbelere ve unvanlar taltif ederek kendi saflarına çekmeye çalıştılar. Doğrusu bu politika Kırgızlar üzerinde oldukça etkili olmuştur. Özellikle Narbuta Han döneminde birçok Kırgız beyi hanlığa bağlanmıştır. 1780'li yıllarda Fergana Vadisi ve dağ eteklerinde yaşayan bazı Kırgız kabileleri Hokand Hanlığı'nın hâkimiyetini kabul etmiştir (Omorov, 2013, s. 126-127).

Bu dönemde Kırgız beylerinin çoğunluğu Hokand Hanlığı'na bağlılıklarını bildirmişlerdir. Kırgızların Sarıbağış boyundan Tımayın oğlu Atake, hanlığa bağlılığını resmî olarak bildirdiğinden hanlık tarafından ona bir mühür verilmiştir. Diğer Kırgız beyleri de kendi

adlarına Hokand hanına temsilciler göndermişlerdir (Soltonoev, 1993, s. 176). Alim Han tahta geçtikten sonra Hokand Hanlığı topraklarını genişletme siyasetine son sürat devam etmiştir. Kırgızların yaşadıkları yerlerde kaleler inşa edilmeye başlanmıştır. Bu kalelerin yapılmasında hanlık sınırlarının güvenliğini sağlamak, hanlık sınırları içinden geçen ticaret kervanlarını emniyete alarak ticareti kolaylaştırmak ve yerleşik ve göçer halktan vergiler toplama düşüncesi etkili olmuştur. Kırgızlar bu kalelerin yapılmasına karşı çıkmadıkları gibi tam tersine hanlık askerlerine yardımcı olmuşlardır. 1800'lü yıllarda ki bu dönem Alim Han'ın dönemine denk gelmektedir, Kırgız boylarının tamamının Hokand Hanlığı'na bağlanmış olduğunu söylemek doğru değildir. Bu tarihlerde müstakil olarak varlığını devam ettiren Kırgız boyları da mevcuttur. Alim Han'ın leşker komutanı İdriskul Bey, Kırgızlara karşı birçok askerî sefer düzenlemesine rağmen sarp dağlarda ve dar geçitlerde yaşayan bazı Kırgız boylarını kontrol altına alamamıştır. Buradan anlaşılıyor ki o dönemin askeri teknolojisi henüz coğrafi koşulların üstesinden gelecek kadar gelişmemiştir. Ömer Han döneminde (1810-1822) Kırgızlar, hanlığın yönetiminde tekrar aktif duruma geçmişlerdir. 1821'de Kırgızların yaşadıkları Çon-Alay bölgesinde Darat-Korgon kalesi yapılmış olup. Kırgızların Boston boyundan İsmail Toksoba hem bu kalenin yapımında hem de daha sonra kalenin idaresinde vazife yapmıştır (Galitskiy, Ploskih, 1974, s. 30). Fergana Vadisi'nde yaşayan Kırgızların, Hokand Hanlığı'ndaki feodallar arasında kendilerine yer bulma rekabeti hanlığın kuruluşundan yıkılışına kadar devam etmiştir. Özellikle Fergana Vadisinde Şerali Han ve Hüdayar Han zamanlarında Kırgızların faaliyetleri ve nüfuzları ileri bir noktaya taşınmıştır. Bu devirlerde Fergana bölgesindeki Kırgızlara Alimbek Datka, Kurmancan Datka, Nuzup Atalık ve Polat Han (Molla Isak) liderlik yapmışlardır. Yine Kırgızların Hokand Hanlığı'nın gerek siyasî ve gerekse askerî kanadına aktif bir şekilde katıldıkları görülmektedir.

3. Şerali Han ve Kırgızlar

Bir dönem Hokand hanı olan Şerali Bey, hayatının çoğunu Kırgızların arasında yaşayarak geçirmiş olup anne tarafından Kırgızların Boston kabilesine mensuptur (Sıdıkova, 2003: s. 568). Alim Han'ın kendisine rakip olma ihtimali olan tüm akrabalarını ortadan kaldırma teşebbüsü üzerine amcası Hacıbek'in oğullarından Uluğbek ve Şerali, Çatkal'daki Kırgız akrabalarının yanına kaçmışlardır. Şerali Bey, Talas'ta yaşadığı sıralarda Kırgızların Bağış boyundan Sono hanımla evlenmiştir. Yine ikinci hanımı da Kırgızların Saruu boyundan Carkın hanımdır. Bu kadınlardan beş oğlu olmuş bunlardan Sarımsakbek, Sultan Muratbek ve Hüdayar Han'ın annesi Carkın hanımdır. Malla Han ve Sofı Beyin annesi ise Sono hanımdır (Sıdıkova, 2003: s. 568).

Şerali Han'ın annesinin Kırgız olması, kendisinin uzun süre Kırgızların arasında kalması ve Kırgız kızlarıyla evlenmesinden dolayı daha sonra gelecek olan Hokand hanlarının da Kırgızlar ile akrabalık bağları daima güçlü olmuştur. Bundan böyle artık Kırgızların hanlıkta taht mücadelelerine daha aktif müdahale edebilecekleri ve bu durumun meşruiyetinin var olduğu bir gerçektir. 1841'de Hokand tahtından çekilen Muhammed Ali Han'ın yerine küçük kardeşi Mahmud Han geçmişti. Ancak, bir yıl olmadan Buhara Emiri Nasrullah, Hokand'a hücum ederek şehri ele geçirdi. Buhara Emiri, Muhammed Ali Han, Sultan Mahmud Han ile anneleri Mahlar Ayım'ı (Nadire Hanım) öldürttü. İbrahim Hayal'i Hokand valisi yapan Buhara Emiri, ülkeyi kendisine bağlı hale getirdi. Ancak Hokand'a bu şekilde hâkim olmak hiç kolay değildi. Zira Kırgızlar ve Kıpçaklar Fergana Vadisi'nde oldukça güçlüydü. Bu yüzden Kırgız beyleri hanlık tahtına uygun bir varis aramaya koyuldular (Bulduk, 2006, s. 23, 24). O dönemde Kırgız lider Nuzup Binbaşı'nın ismi ön plana çıkmıştır. Babası Hokand ordusunda görev yapmış üst düzey bir devlet adamı olan Nuzup Binbaşı, iyi bir eğitim almış şöhret sahibi bir beydir. Nuzup Binbaşı 1841'de Talas'taki Cırganak yaylasına giderek Şerali'den hanlığın başına geçmesini istemiştir. İlk başta bu teklifi kabul etmeyen Şerali, kayınpederinin ricasıyla bu teklifi kabul etmiştir (Omorov, 2013, s. 134-136). 1842'de Hokand şehri Şerali Bey tarafından ele geçirilmiştir. Şerali Han büyük bir tören eşliğinde Hokand şehrine girmiştir. Elli yaşlarındaki Şerali Bey, Kırgız komutan ve siyasetçi, Nuzup Datka'nın çabalarıyla hanlık tahtına otururken Nuzup Datka da Şerali'nin "Atalık"ı olmuştur. Nuzup Datka komutasındaki Hokand ordusu 1843'te Taşkent üzerine askerî bir sefer yaparak şehri ele geçirmiş buraya vali olarak da Şerali Han'ın oğlu Sarımsakbek atanmıştır. Nuzup Atalık, Oro-Töbö ve Karategin taraflarına sefer düzenleyip sınır bölgelerinde asayiş sağladıktan sonra Hokand'a dönmüştür. Kısa süre sonra da hanlıkta Kıpçak Musulmankul, Andican vilayetine vali olarak atanmış ancak burada Musulmankul'un yaptığı ilk icraat sulak yerleri, hayvanlara uygun yaylaları Kıpçaklara vererek onlara pozitif ayrıcalık tanımak olmuştur. Musulmankul, eski Margılan valisi Tacik asıllı Şadı Bey ile gizlice işbirliği yaparak, kendisini tüm Kıpçak boylarına binbaşı olarak seçirmiştir. Şadı Bey ve Musulmankul türlü hile ve kurnazlıkla, Şahrihan'da toplanan kurultayda Şerali Han'a Nuzup Atalık'ı saraydan çıkartmaya muvaffak oldular. Nitekim çok geçmeden düzenlenen bir suikastla Nuzup Atalık 1844'te Margılan'da öldürülmüştür (Sıdikova, 2003, s. 569).

Yaşadığı dönemde Hokand Hanlığı'nın birliği, dirliği ve istiklali için mücadele eden Kırgız lider Nuzup Binbaşı, hanlığın Buhara hâkimiyetine girmesi ve varislerin öldürülmesi üzerine Şerali Bey'i harekete geçirerek inisiyatif almış ve Şerali Bey'in tekrar Hokand

Hanlığı'nı toparlamasına yardımcı olmuştur. Aslında hanlık tarihine bakıldığında tıpkı Osmanlı padişahı Çelebi Mehmet gibi Şerali Han'ın da Hokand Hanlığı'nın ikinci kurucusu olarak kabul edilmesi gerekmektedir.

Nuzup Binbaşının öldürülmesinden sonra yerine Kıpçak asıllı Musulmankul binbaşı yapıldı. Artık bundan sonra tüm ipleri eline alan Musulmankul, Kırgızların hanlık içindeki etkinliğini azaltmış ve birçok Kırgız liderini başkentten uzaklaştırmıştır. Dolayısıyla bundan böyle Şerali Han da Musulmankul'un çizgisinde hareket eder olmuştur. Şerali Han, Musulmankul 1845'te Oş'ta ortaya çıkan Kırgız isyanını bastırmak için yola çıktığında onun yokluğunu fırsat bilen Hokand bürokrasisi tarafından öldürülmüştür. Fergana Vadisi'nde Şahrüh liderliğinde kurulan Hokand Hanlığı, Özbekler tarafından kurulmuş ve bu devlette çoğunluğu Özbekler oluşturmuştur. Ancak bir süre sonra Kırgızların hanlığa katılmasıyla nüfus dengesi değişmiş ve Kırgızlar hatırı sayılır derecede kalabalık hale gelmişlerdir. Ayrıca savaşçılık yeteneklerinden dolayı Hokand Hanlığı'nın ordusunda önemli görevlere gelmeleri, onları devlet idaresinde söz sahibi yapmıştır. Dolayısıyla kurulduğunda nüfus bakımından Özbeklerin ağırlığı daha fazla iken zamanla Kırgızların hanlığa bağlanmasıyla Kırgızlar lehine demografik değişim yaşanmış böylece hanlık Kırgızlar ve Özbeklerin kurduğu ortak bir devlet görünümüne kavuşmuştur (Saray, 1996, s. 201, 202).

Fergana bölgesinin Buhara Hanlığı'nın hâkimiyetinden kurtulması tam olarak Erdana Bey (1751-1770) döneminde olmuştur. Buhara Hanı Muhammed Rahim, Hokand Hanı Erdana ve Kırgızların Kuşçu boyunun lideri Kubat Bey aralarında ittifak kurmuşlardı. Ancak daha sonra Erdana Bey ile Kubat Bey'in araları açıldı. Kubat Bey de Aktoolu hocalarla beraber hareket etmeye ve Kaşgar'daki siyasî olaylara dâhil olmaya başladı. Kubat Bey XVIII. asrın ikinci yarısında Kırgız uruu başçılarından en aktifi, siyasî öngörü sahibi, akıllı ve komşu ülkelerde de meşhur bir kişilikti. O, kendi boyu Kuşçu boyunun dışında Andican-Aksı taraflarındaki diğer Kırgız boylarına da sahip çıkmıştır. Kubat Bey Hokand, Buhara ve Kaşgar hâkimlerine boyum eğmemiş onlarla denk politika yürütmeye çalışmıştır. XVIII. asrın ikinci yarısında Hokandlılara karşı Kırgızların menfaatlerini savunan diğer kişilik ise Acı (Hacı) Bey'dir. Acı Bey Kırgızların Adıgine boyunun lideri olup, Fergana Vadisi'nin geniş topraklarında 200 binden fazla Kırgıza hükmediyordu. Bir ara Çin hâkimiyetine girmeyi düşünse de sonra bu fikrinden vazgeçmiştir. Şimdiki Kırgızistan'ın güney bölgesindeki Oş ve Alay bölgelerindeki bütün Kırgızları kendi liderliğinde toplayarak müstakil bir şekilde hüküm sürmüştür. Eđer Kırgız boylarının kendi aralarındaki mücadeleler olmasaydı Acı Bey, Kırgız boylarının tamamını siyasî olarak bir bayrak altında toplayabilirdi. Bununla birlikte 1760'lı

yılların başında Acı Bey'in liderliğinde birleşen Kırgızların Adıgine, İçkilik, ve Monoldor uruuları Hokand Hanı Erdana Bey'in yayılma siyasetine şiddetle karşı çıkmışlardır (Omorov, 2013).

Diğer taraftan Çin işgallerine karşı yapılan savaşlarda Andıcan, Aksı ve Alaylı Kırgızlar da Özbeklerle birlik olup savaşmışlardır. 1759 yılında Özbekler ve Kırgızların oluşturduğu müttefik güçler Çinlilerle yapılan savaştan galip çıkarken 7 binden fazla Çin askerini öldürdüler. Ayrıca bu dönemde Çinlilere karşı Ahmet Şah'ın başında olduğu Afganlar da Hokand'a asker göndererek destek olmuşlardır. Çin istilasına karşı Özbek, Kırgız ve diğer halkların birleşmesi neticesinde Orta Asya, Çin hâkimiyetine boyun eğmemiştir. Bu savaşlar Kırgızların meşhur destanı Manas Destanı'na da eklenmiş bulunmaktadır (Ömürbekov ve Çorotegin, 1995, s. 28-30). Hokand hanları Erdana (1751-1770) ve Narboto (1770-1800) dönemlerinde Fergana Vadisi'nde büyük ölçüde siyasî birlik sağlanmıştı. Andıcan, Namangan, Çartak, Kasan, Aksı bölgelerinde meskûn Kırgız toplulukları hanlığın egemenliğini kabul etmişlerdi. Alim Han (1800- 1809), Ömer/Omor Han (1809-1822) ve Madali Han (1822- 1842) devirlerinde Hokand birlikleri Kırgızistan'ın kuzeyindeki Ketmen-Töbö, Talas, Çuy, Issık-Göl, Tian-Şan vadilerine askerî seferler düzenlemişlerdir. 1821'de Ketmen-Töbö'de yaşayan Kırgızlar hâkimiyet altına alınmıştır. Madali Han zamanında kuzeyde yaşayan "Sarbagaş" ve "Solto" boylarının aralarındaki husumetten faydalanılarak 1825'te Çuy bölgesine 4000 kişilik bir ordu gönderilmiş ve buradaki Kırgızlar Hokand Hanlığı'nın egemenliğini kabul etmek durumunda kalmışlardır. Ancak Issık Göl vadisinde yaşayan Kırgızlar, Hokand Hanlığına tabi olmak istemediler. Kırgız boy beyleri "Cırgalan" Nehrinin kenarında yaptıkları toplantı sonucu hanlığa bağlanmayı reddetme kararı aldılar. Madali Han bu gelişmeler üzerine 1831 yılı yazında bu bölgelere askerî sefer düzenledi. Kısa süre içinde Hokand askerleri "İli" ye kadarki Kazak-Kırgız bölgelerine baş eğdirdiler Neticede 1825-1832 yılları arasında Hokand ordusunun aralıksız saldırılarıyla Talas, Çuy, Tanrı dağlarının iç kısımları ve Issık Göl bölgelerinde yaşamakta olan Kırgızlar Hokand Hanlığı'nın hâkimiyetini tanımak zorunda kalmışlardır (Alımbayev, 2018, s. 113-125).

4. Kırgızların Hokand Hanlığı'nın Siyasi Hayatına Katılması

Hokand Hanlığının kurucusu Şahrüh Beyin ölümünden sonra tahta geçen Abdurrahim Bey, yayılma politikasını benimseyerek topraklarını genişletmeye başlamıştır. Hokand hanları peyderpey önce Fergana Vadisi'ndeki dağlık bölgelerde yaşayan Kırgızların topraklarını, sonra da kuzeyde yaşayan Kırgız boylarının topraklarını hâkimiyet altına almaya başlamışlardır. Hokand Hanlığı aynı kökten gelen Kırgızların ve Özbeklerin yaşadığı Fergana Vadisi'nde

kurulmuştu. Bu bölgede yaşayan Kırgızlar ister istemez Hokand Hanlığı'ndaki siyasi gelişmelere katılmak durumundaydılar. Orda'daki gelişmelere, taht mücadelelerine iç ve dış siyasete mutlak olarak katıldılar. Hokand hanlığı bölgedeki farklı boyları ele geçirince bu feodal boy beyleri Orda protokolünde yer kapmayı ve ganimetlerden pay almayı talep ettiler. Başkente yakın bölgeleri idare eden bazı Kırgız mirzaları hanın siyasetini tam anlamıyla uyguladılar. Hatta Hokand hanlarının topraklarını genişletme çabasına doğrudan siyasî ve askerî destek verdiler. Böylece halk içinde saygın bir konuma gelen Kırgız beyleri han sarayındaki çekişmelerde taraf oldular. Hanların çocuklarının birbirleriyle kıyasıya mücadele ettiği zamanlarda Kırgız beyleri çoğunlukla Kıpçaklarla birlikte hareket ettiler. Kıpçakların önemli bir kısmı daha önce Özbek boylarının içine girmişlerdi. Kırgızların içinde yaşayan Kıpçaklar ise Kırgız-Kıpçak olarak adlandırılmış ve Kırgızlarla kaynaşmışlardır. Kırgız-Kıpçak boy beyleri 1842 yılından hanlık yıkılana kadar hanlığın geleceğinde ve tahtın kaderinde güçlü olarak söz sahibi olmuşlardır (Omorov, 2013).

Hokand Hanları Özbeklerin Ming soyundan gelseler de onların birçoğu Kırgız kızlarıyla evlenerek akraba olmuşlardır. Mesela Şerali Han'ın annesi Kırgız, babası Narbuta hanın kardeşi Hacıbek'dir. Narbuta'nun hanlığının son zamanlarında Hacıbek, Kırgızlar ve Kazakların desteğini alarak tahta geçmek istemiş ancak hanlık halkının ezici çoğunluğu Özbek olduğundan başaramamıştır. 1800'de Narbuta Han ölünce Hokand hanzadeleri arasında taht savaşları başladı. Nihayet Alim Han (1800-1809) tahta geçmeyi başardı ve rakiplerini cezalandırmaya başladı. Hacıbek'in henüz reşit olan çocukları Şerali ile Ulugbek, Alim Han'ın gazabından kaçarak Kırgızların arasına sığındılar. Talas'a kaçan Şerali'yi Kırgızlar vakti gelince Alim Han'ın yerine tahta geçirmek için sakladılar ve büyüttüler. Şerali, Talas'ta bir Kırgız kızıyla evlenerek çoluk çocuğa karıştı. Alim Han agresif bir siyaset izleyerek sürekli hanlığın topraklarını genişletmek için askeri seferler düzenledi. Bu dönemde hanlığın sınırları ciddi olarak genişleyip Fergana Vadisi tamamıyla hanlığa bağlandı. Kırgızlar da bu savaşlarda sürekli Alim Han'a süvari askerler vererek destek oldular. Hokand aristokrasisi Kırgızları iç işlere karıştırmak istemese de Kırgız asker başçılarına datka, binbaşı, bek, pansat gibi ünvanlar vererek makamlarını yükseltmişlerdir. Kırgız beyleri sonraki hanlar Ömer Han (1809-1822) ile Madali Han (1822-1842) dönemlerinde duruma göre hanlık sarayındaki olayların aktif katılanları olmuşlardır. Özellikle 1840'lı yıllarda taht savaşlarının şiddetlendiği dönemde Kırgızlar Hokand'ın siyasi hayatında rol oynamışlar zaman zaman hanları tahta geçiren ve tahttan indiren muazzam bir güce dönüşmüşlerdir (Omorov, 2013).

5. Güney Kırgızistan'ın Hokand Hanlığı'na Katılması

Hokand hükümdarları daima Kırgızların yaşadıkları yerleri ele geçirmek ve buralarda hâkimiyet kurmak için çabalamışlardır. Çünkü o dönemde Kırgızların yaşadıkları vadiler harikulade verimli ve yaşama elverişli yerler olduğundan Hokand hanları Kırgızlar üzerine askerî seferler yaparak onları baskı altına almaya çalışmışlardır. Ancak Kırgızların yaşadıkları yerleri hâkimiyet altına almak çok da kolay olmamıştır. Hokand Hanlığı'nın Güney Kırgızistan'da hâkimiyet kurmak için Kırgızlar üzerine yaptığı seferler yaklaşık altmış yıl sürmüştür (1762-1821). 1760'lı yıllarda Erdana Bey hanlıkta birliği sağladıktan sonra dış politikada genişleme siyaseti izlemeye başlamıştır. Hokand yöneticileri bu zamana kadar süregelen Kırgızlarla yapılan barışı bozarak güç kullanarak onların yerlerini ele geçirmek için harekete geçmişlerdir. Kırgızların kendi aralarındaki mücadelelerden yararlanan Erdana Bey, 1762'de Kırgızlara bağlı Oş ve Özgen'e sefer düzenlemiştir. Bu sefer sırasında İçkilik, Adıgine, Monoldor uruuarının lideri Acı Bey (Hacı Bey) Hokand ordusuna çok sert karşılık vermiştir. Bir kaç savaştan sonra çok kayıp veren Kırgızlar dağlara çekilmişlerdir (Çorotegin, Moldokasimov, 2000, s. 65-67).

1764 yılında Hokand hanının Hocent'e sefer düzenlemesini fırsat bilen Kırgızlar, Hokand şehrine saldırdılar. Hokand ordusu Hocent seferini bırakıp geri dönünce iki taraf arasında savaş başladı. Kırgızlar yenilip Acı Bey esir düştü. Kısa süre sonra esaretten kurtulan Acı Bey, Oş şehrini tekrar Kırgız hâkimiyetine geri aldı. Sonraları Hokand yöneticileri Kırgızlarla barış yaparak onları hâkimiyetleri altına almak için onlara çeşitli makamlar, unvanlar vermişler ve vergiden muaf tutmuşlardır. Böylece savaşla yapamadıklarını sulh yoluyla yapmaya başlamışlardır. Neticede Kırgız uruuları kendi istekleriyle hanlığın hâkimiyetine girmiştir. Hanlık hâkimiyetine karşı çıkan ancak hanlıkla savaşmaya gücü yetmeyen bazı Kırgız boyları Kırgızistan'ın kuzeyine göç ettiler. 1780'li yıllarda Hokand hanlığı Ferganalı Kırgızların ve Çirçik deryasının yakınlarındaki Kırgızların yerlerini ele geçirdi. Ancak Fergana'nın dağ eteklerindeki Kırgız boyları ile Alay Kırgızlarını Hokand hanlığı XIV. asrın ilk çeyreğine kadar türlü hile ve savaşlarla hâkimiyetini kabul ettirebildi. Oş şehri alınca Andican vilayetine bağlandı. Daha sonra Oş şehri vilayet olarak Andican'dan ayrıldı. Oş ve Alay'ı ele geçiren Hokand Hanlığı Güney Kırgızistan'ın çevresindeki Ketmen-Töbö'ye ve yine arkalık Kırgızlar üzerine seferler düzenledi. Hokand Hanlığı Narbuto Bey (1770-1800), Alim Han (1800-1809) zamanında Ketmen-Töbö üzerine sayısız askerî seferler düzenlemesine rağmen buradaki Kırgızlar üzerine hâkimiyet kuramamıştır. Ketmen-Töbö'yü Ömer Han döneminde 1821'de Namangan askerî valisi Seyidkulbek'in başında olduğu Hokand ordusu almayı başarmıştır (Ömürbekov ve Çorotegin, 1995, s. 36-38). Kırgız boylarının kendi

aralarında yaptıkları iç çekişmeler, Hokand hanlarının Kırgızların yerlerini ele geçirmesini, kolaylaştırmıştır. Hokand yöneticileri Kırgız boyları arasındaki rekabeti besleyerek boyların birleşmelerini engellemişlerdir. Böylece Güney Kırgızistan XIX. asrın ilk çeyreğinde Hokand Hanlığına tâbi olmuştur.

6. Kuzey Kırgızistan'ın Hokand Hanlığı'na Katılması

XIX. asrın birinci çeyreğinde güney Kırgızistan'da hâkimiyet kuran Hokand Hanlığı yetkilileri kuzeyde yaşayan Kırgızları itaat altına almak için harekete geçmiştir. Geniş meraları ve hayvanlar için elverişli yerleriyle Alatau bölgesi öteden beri Hokand Hanlığı'nın dikkatini çekmiştir. Hokand Hanlığı kuzey Kırgızistan'daki seferlerine önce Çuy Vadisi'nde yaşayan Kırgızlardan başladı. Bu dönemde Hanlığın Taşkent'i almak için yaptığı savaşlar yaklaşık 10 yıl sürmüştür (1799-1809). Taşkent'i alan hanlık 1822'de Evliyaata kalesini kurdu. Bu kale ileride Çuy ve Talas'a yapılacak seferler için askerî bir üs niteliğindedir. Çuy nehri etrafında yaşayan Kırgızların Solto ve Sarıbağış boyları bu dönemde kendi aralarında mücadele ederken diğer taraftan Ulu Cüz Kazakları Kırgızlara saldırı başlatmıştır. Tüm bu karışıklıklardan faydalanmak isteyen Hokand yöneticileri 1825 yılında Çuy bölgesine askerî seferler başlatmıştır. İç birlikten yoksun olan Kırgızlar, hanlığın baskısına dayanamamışlar, karşı koymanın çaresizliğini gören Solto ve Sarıbağış boyları vergi vermeyi ve hanlığın hâkimiyetini kabul ettiklerini bildirmişlerdir. Çuy bölgesini tamamen hâkimiyet altına almak isteyen Hokand yöneticileri aynı yıl Bişkek kalesini kurmuşlardır. Hokand Hanlığı'nın Taşkent valisi leşker-kuşbeginin idaresinde Çimkent, Evliyaata ve Çuy üzerinden geçen hanlık ordusu Çuy nehri üzerinden Issık-Göl'e ulaşarak. Ak-taala, Atbaşı, Narın, Cumgal ve Koçkor bölgelerini almış Issık-Göl'de yaşayan Kırgızlar üzerine saldırı başlatmıştır. Hokand ordusu İli nehri çevresine ve Doğu Türkistan'a kadar ulaşarak Çin ile temas kurmuştur. Ulu Cüz Kazaklarının bir bölümü de Hokand Hanlığı'na tabi olmuştur. Yukarıda anlatıldığı gibi Hokand ordusu kısa zaman içinde Kuzey Kırgızistan'da ayak basmadık yer bırakmamıştır. (Ömürbekov ve Çorotegin, 1995, s. 41).

1820-1830'lu yıllarda Hokand Hanlığı'nın gücü oldukça artmış ve birçok yerleri ele geçirmiştir. 1832-1834 arası Pamir Kırgızları, Karategin, Darvaz ve Kulyab bölgeleri Hokand Hanlığı'nın hâkimiyetine girmiştir. Hanlığın sınırları kuzeydoğuda Balkaş gölüne ve İli vadisine kadar ulaşmış ve Kaşgarda'ki siyasi gelişmeleri doğrudan takip ederek etki etmeye başlamıştır. Batıda ise sınırlar Türkistan ve Cizzak şehirlerine kadar uzanmıştır. Hokand Hanlığı yeni ele geçirdiği yerleri elinde tutabilmek, sınırlarını ve ülkeden geçen ticaret kervanlarını korumak ve Kırgızları itaat altına almak için Kuzey Kırgızistan'da birçok kaleler

kurmuştur. Çuy vadisinde Bişkek, Tokmok, Ak-suu, Çaldıbar, Karabalta ve Merke kaleleri kuruldu. Tenir Too'da Atbaşı, Kurtka, Toguz-Toro, Koçkor, Cumgal ve Susamır kaleleri kurulurken Issık-Göl'ü boyunca Ton, Cargılçak, Tamga, Barskoon ve Karakol kaleleri kuruldu. Kurtka ve Bişkek aynı zamanda Hokand yöneticilerinin ikamet yeri idi. Her kalede sarbalar(atlı asker)in dışında bir hayli Hokandlı tüccarlar da yaşamaktaydı. Kalelerin beyleri kuzey Kırgızistan'a gelmek isteyen Özbeklere kolaylıklar sağlamışlar hatta onları teşvik etmişlerdir. Bu iskân teşviklerinin sonucunda çoğunlukla Özbek zanaatkârlar ve tüccarlar kuzey Kırgızistan'a göç etmeye başlamışlardır. Göç edenler ilk başlarda kale içlerinde yaşarken daha sonraları köylerde bağ bahçe sahibi olup ekin ekmeye başlamışlardır. XIX. asrın ortalarında Topuz-Toro, Cumgal, Ak-Suu ve Karabalta kalelerine bağlı köylerin her birinde 100'e yakın Özbek ailesi yaşamaktadır. Tokmok'ta 200, Kurtka'da 400 ve Bişkek'te 1000'e yakın Özbek ailesi mevcuttur. Kurulan kalelerin en büyükleri Bişkek, Tokmok ve Kurtka olup bahsi geçen kalelerde geniş yetkiler verilen Hokandlı beyler bulunmaktadır (Ömürbekov ve Çorotegin, 1995, s. 42-43).

7. Kırgızların Hokand Hanlığı'na Karşı Mücadelesi

1820-1830'lu yıllarda Hokand Hanlığı, Orta Asya'nın güçlü devletlerinden biri haline gelmiştir. Hanlık Taşkent, Hocent, Karategin, Darvaz, Kulyab, Ketmen Tebe, Tenir-Too, Talas, Çuy ve Alatoo bölgelerinde hâkimiyetini kabul ettirmiştir. Hokand hanları yerli halktan vergi alıyor onları kurdukları karakollar ve kaleler vasıtasıyla idare ediyordu. Ancak zaman zaman kale ve karakollardaki asker başçıları da keyfi olarak ek vergiler koyarak günden güne zaten fakir durumda olan halka zulmediyorlardı. Karşı çıkanlar ise hapsedilerek şiddetli bir şekilde cezalandırılıp diğerlerine örnek olması bekleniyordu. Kelle kesmek, kazığa oturtmak ve darağacında asmak ise bu cezalardan bazılarıydı. Kırgızların isyan etmelerini önlemek ve vergileri zamanında toplayabilmek için Hokand kalelerinde Kırgızların ileri gelenlerinin ailesinden birileri daima rehin olarak tutulmuştur. Bunun dışında Hokand beyleri Kırgız ileri gelenlerinin aralarına nifak sokarak kendilerine karşı birleşmelerini önlemeye çalıştılar. Bu kurnaz siyaset Hokandlılara karşı Kırgız halkının birlikte karşı koymalarına engel olmuştur (Alımbayev, 2018, s. 113-125).

Hokand Hanlığı'nda göçmen Kırgızlardan alınan vergiler günden güne artırılmış olduğundan bir türlü istenen huzur ve barış ortamı sağlanamamıştır. Önceki yıllarda zekat adı altında alınan vergiler daha sonra hediyein farklı türlerine dönüşmüştür. Genel olarak hayvanların kırkta biri zekat vergisi olarak alınırken daha sonraları bu oran yirmide bire kadar düşürülerek verginin ölçüsü sık aralıklarla değiştirilmiştir. Bunun dışında çadır başına elli baş

hayvandan biri vergi olarak alınmıştır. Ekin ekenlerden yer vergisi alınmış zaman zaman asker vergisi denilerek her çadırdan ayrıca vergi toplanmıştır. Vergi toplama zamanlarında zekat memurları ve beylerin zulmü iyice artmış halkı çok fazla vergi vermeye mecbur bırakmışlardır. Merkezden askerî birlikler halka korku ve gözdağı vermek için gönderilmişlerdir. Hokand Hanlığı'nın sıradan halktan aldığı vergi türü yirmiye aşmıştır. Her türlü vergiyi ödetmekle birlikte Hokand kalelerindeki asker başçıları taşra halkından yiyecek ve binek hayvanı gibi ihtiyaçlarını da karşılama yoluna gitmişlerdir. Özellikle Güney Kırgızistan'da suyu bol tarım yapmaya elverişli yerlerde konaklayan Kırgızlar, hanların emriyle buralardan çıkarılarak dağlara sürülmüştür (Ömürbekov ve Çorotegin, 1995, s. 69). Yapılan bu haksız uygulamalar ve zulümler Kırgızlar arasında huzursuzluğa neden olmuş zamanla bu huzursuzluk isyanların başlıca nedeni olmuştur.

1831 yılında Narın'daki Kırgızların Sayak Uruusu(Boy) Hokand hâkimiyetine girmek istemediğinden hanlığa karşı katı bir direniş göstermiştir. Bunlar daha önce Çinlilere karşı Cihangir hocayı desteklemişlerdi. Aynı yıl Hokand hanı Narın mıntıkasındaki Kırgız köylerine askerî bir sefer düzenlemiştir. 1832'de yedi bin kişilik Hokand birliği Ak-Talaa'daki Sayak uruusuna saldırıp beylerini esir alarak Hokand'a getirmişler, kalan halka çok ağır vergiler yüklemişlerdir. 1832'de Narın Deryasının boyundaki elverişli bir yere Kurtka kalesi kurulmuştur. Bu haleye Hokand askerleri yerleştirilerek Kırgızlar hâkimiyet altına alınmaya çalışılmıştır. Kaleye saldırı düzenleyen Kırgızlar, kalede esir tutulan Kırgızları kurtardıkları gibi çok geçmeden Tenir-Too'daki Kırgız bölgeleri de Hokand hanlığına karşı isyana başlatmışlardır. Kırgızların isyan hareketlerine karşı Hokand hanı Madalı Han harekete geçerek asker göndermiştir. Bu mücadelede Kırgızlar galip gelmişler ancak Hokand hanı 1838'de Narın taraflarına iki bölük daha asker göndererek Kırgızları yenmiş ve Kurtka kalesini yeniden ele geçirmiştir (Ömürbekov ve Çorotegin, 1995, s. 71,72).

1840'lı yılların başında Bişkek taraflarında yaşayan Kırgızların isyan ettiği görülmektedir. Onlara Ulu Cüz kazaklarının bir kısmı da destek vermiştir. Hokand Hanlığının üçyüz kişiden oluşan vergi memurlarının fakir halktan zulme varan vergiler toplaması ve keyfi hareketlerde bulunması neticesinde bu memurlar öldürülmüştür. Ancak Taşkent hâkimi bu isyanı kısa süre içinde bastırmıştır. Yine aynı yıllarda Kırgızistan'ın güney ve kuzey bölgelerinde hanlığa karşı isyanların arttığı görülmektedir. 1843'te Issık-Göl vadisindeki Kırgızlar, isyana başlayıp Karakol, Barskoon, Konur-Ölön kalelerindeki Hokand askerlerine karşı mücadeleye girişmişlerdir. 1845'te Alay ve Oş bölgesinde yaşayan Kırgızlar hanlığa karşı isyan etmişlerdir. İsyanın bastırılması için Oş bölgesine hanlık tarafından Musulmankul

liderliğinde çok sayıda asker gönderilmiştir. Kırgızlar hanlık askerlerine çok iyi direnmişler ancak silah ve teçhizat yönünden üstün olan hanlık askerleri galip gelmiştir. İsyanı bastıran Musulmankul, bir müddet Oş'ta kalarak isyan eden Kırgızları cezalandırmıştır. 1840'lı yılların sonunda Narındaki Kırgızların yeniden isyana başladığı görülmektedir. Hokand hâkimiyetine başkaldırarak Kurtka Kalesine saldıran. Kırgızların isyanını bastıramayacağını anlayan Kurtka beyi Andican beyinden asker talep etmiştir. Narın bölgesinde ortaya çıkan bu isyan iki yıl boyunca Hokand hanlığını uğraştırmıştır (Sıdıkova, 2003, s. 569, 570).

XIX. asrın ilk yarısında Kırgız halkının Hokand Hanlığı'na karşı mücadelesi önemlidir. Halk hareketleri şeklinde başlayan isyanların günden güne daha fazla kitlelere yayılması üzerine Hokandlılar yerli halka çok katı bir karşılık göstererek orantısız güç kullanmışlardır. Hokand yöneticileri ne yaptılarsa Kırgızları tam olarak egemenliklerine alamadıkları gibi tersine isyan hareketleri daha geniş alanlara yayılmış ve hanlığı zor durumda bırakmıştır. Kırgızistan'ın birçok bölgesinde hüküm süren Kırgız boylarının siyasî taraftan birbirleriyle olan rekabetlerini bir tarafa bırakarak birleşmeleri zorunluydu ancak dönemin zor şartları buna geçit vermemiştir. 1840'lı yıllarda Kırgızların Hokand Hanlığı'na karşı isyanları, bağımsızlık mücadelesine dönüşerek ve güçlenerek Kırgızistan'ın güney ve kuzey bölgelerini içine alan bir harekete dönüşmüştür. Buna 1842'de hanlık ordasındaki ayaklanmalar ve Madalı Han'ın ölümü sebep olmuştur. Bununla birlikte taht mücadeleleri ve iç karışıklıklara, feodal grupların kendi aralarındaki iç rekabetleri de eklenince hanlığın güçten düşmesi kaçınılmaz olmuştur. Hanlık merkezindeki olaylarla meşgul olan Hokand yöneticileri Kırgızların başlattığı isyanı kısa süre içerisinde bastıramamışlardır. Ayrıca bazı bölgelerdeki Kırgızlar, Hokandlılara ait kaleleri ortadan kaldırmak için harekete geçmişlerdir. Özellikle Issık-Göl'deki Kırgızların isyanı Hokandlılara çok zor durumda bırakmıştır. Buradaki isyan 1842'de başlamış olup isyana çoğunlukla köylerdeki ve kasabalardaki halk katılmıştır. Bu dönemde her bir kalede yaklaşık 40 ile 60 arası asker bulunmaktadır. Askerler ticaret kervanlarını kontrol eder, zekât ve vergi toplarlar veya vergi toplayan memurların güvenliğini sağlamakla görevliyidiler. 1843'de Kırgızlar kuzey bölgesindeki hanlığa ait birçok kaleyi ele geçirerek buradaki asker ve memurları çıkarmışlardır. Neticede Issık-Göl bölgesinde Hokand hanlarının hâkimiyeti zayıfladığından Kırgızlar geçici olarak bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir. Hemen arkasından Çuy vadisindeki Kırgızlar da bağımsız olduklarını duyurmuşlardır (Ömürbekov ve Çorotegin, 1995, s. 83).

1850'li yıllara gelindiğinde Çuy ve Talas bölgesindeki Kırgızlar hanlığa karşı doğrudan isyan girişiminde bulunmuşlardır. Hokand hanı buraya çok sayıda asker göndermiş. ancak

Orman Han ve Cantay Bey kendi birliklerinin başında Hokand askerlerine karşı mücadele ederek onları geri çekilmeye mecbur bırakmışlardır. Çok geçmeden Hokandlılar yeni bir sefer düzenleyerek Kırgız köylerine saldırmışlar fakat bu sefer de başarılı olamamışlardır. Bununla birlikte mücadeleyi uzun süre devam ettiremeyeceğini düşünen Kırgızlar, yeniden hanlığa bağlanmayı kabul etmişlerdir. 1850'nin yaz ayında Kırgızlar Bişkek kalesine saldırarak bir müddet kaleyi kuşatırlar. Çok geçmeden Orman Han liderliğindeki Kırgızlar, da Ketmaldı kalesindeki askerleri çıkararak kaleyi ele geçirmişlerdir. Hokand hanı hâkimiyetini güçlendirmek ve isyanları bastırmak amacıyla Çuy, Issık-Göl, Tenir-Too ve Talas bölgelerine Asker göndermiştir. Bir yıl sonra Kırgızların isyanlarını tamamıyla ortadan kaldırmak amacıyla yedi bin asker gelmiş, Kırgızların Solto ve Sarıbaağış uruularıyla savaşa tutuşmuşlardır. Hokand hanı bununla yetinmeyerek cezalandırıcı birlikler göndermiş, Kırgız bölgelerini yağma yaptırmıştır. Bu dönemde başlayan isyanların en büyüğü 1857 yılında Kazaklar ile birleşen Kırgızların çıkardığı isyandır. Bu isyanda Kazakların Ulu Cüz kolu Kırgızlara destek vermiştir. Çok geçmeden onlara Talas ile Çuy bölgesindeki Kırgızlar da katılmıştır. Bu isyanın başlıca nedeni ise Taşkent hâkimi Ahmet Mirza'nın zulme varan uygulamaları olmuştur. Bu zulümlere daha fazla dayanamayan Kırgız ve Kazak halkı çareyi hanlığa karşı isyan etmekte bulmuştur. Bunlara Hudayberdi-divanbeyi liderlik yapmıştır. Bu isyanı bastırmaya gelen Hokand ordusunun bir kısmı yok edilmiştir. Kırgızlar ve Kazaklar birleşerek Bişkek ve Evliyaata kalelerini ele geçirmişlerdir (Ömürbekov ve Çorotegin, 1995, s. 85, 86). Bu ayaklanmalar 1860'lı yıllara kadar devam etmiş ancak bölgesel olarak kalmıştır. İsyânların belirli bir plan-programı ve ideolojisi olmayan anlık tepkiler olarak ortaya çıkması, Kırgızların dağınık olarak yaşaması ve kendi aralarındaki rekabetler en nihayetinde başarısız olmalarına sebep olmuştur.

Sonuç

XVIII. asrın başlarında Buhara Emirliği'nden ayrılarak bağımsızlığını ilan eden Hokand Hanlığı, iki asra yakın varlığını devam ettirmiştir. Hanlığın kurucusu Şahruh Bey'den Suleyman Han'a kadar olan süre, hanlığın *kuruluş* dönemi olarak kabul edilebilir. Narbuta Han'dan Muhammed Ali Han (Madali Han) dönemine kadar ise hanlığın her açıdan gelişme gösterdiği *altın çağ* olarak bilinir. Muhammed Ali Han döneminde Buhara Emiri tarafından işgal edilen Hokand Hanlığı, Emir'in Muhammed Ali Han'ı öldürmesiyle yıkılma tehlikesiyle karşılaşmıştır. Buhara Emiri Hokand'a vali olarak İbrahim Hayal'i atayıp Buhara'ya dönünce Hokand halkı bu duruma ancak üç ay kadar dayanabilmiş ve bu zulümden kurtulmak için Kırgızların arasında yaşayan Şerali Bey'i Kırgız Nuzüp Binbaşı'nın desteğiyle han olarak ilan etmişlerdir. Şerali Han döneminden sonra ise hanlıkta çalkantılı bir döneme girilmiştir.

Hanlığın son muktedir hükümdarı diyebileceğimiz Hudayar Han ise tahta üç defa çıkıp inmiştir. Ayrıca, bu dönem Kazak bozkırlarından Taşkent'e doğru uzanan Çarlık Rusyası işgallerini hızlandırmıştır. Çarlık Rusyası 1865'te ülkenin en görkemli ve büyük şehirlerinden olan Taşkent'i, işgal ederek yeni işgal bölgeleri için askerî üs olarak kullanmıştır. Ruslar hanlıktaki iç siyasetin zayıflığından ve Buhara Hanlığı ile süregelen rekabetten yararlanarak 1867'de Türkistan Genel Valiliği'ni kurmuştur. Hudayar Han'ın 1868'de Ruslarla yaptığı ticaret antlaşması bir anlamda hanlığın Çarlık Rusyası'nın hâkimiyetini kabul ettiği bir gelişme olmuştur. 18 Şubat 1876'da Çarlık Hükümeti "Fergâna Bölgesi" adı altında Hokand Hanlığı'nı Türkistan Genel Valiliği'ne bağlamıştır.

Tarihteki en eski Türk kavimlerinden biri olan Kırgızlar ise Hokand Hanlığı'nın kuruluşundan yıkılışına kadar her dönemde aktif olarak yer almışlardır. Kalmukların ağır saldırıları ve uyguladıkları mezalim sonrası Çuy, Issık Göl, Narın ve Talas bölgelerinde yaşayan Kırgız kabilelerinin çoğunluğu Fergana bölgesine göç etmek zorunda kalmışlardır. Bu durum, Kırgızların Fergana bölgesindeki nüfusunun ve nüfuzunun artmasına neden olmuştur. Türk tarihinde teşkilatlı büyük bir devlet haline gelemeyen ve genelde boylar halinde göçebe olarak yaşayan Kırgızlar, birçok Türk devletinin hâkimiyetinde yaşadıkdan sonra XVI. asırda Özbeklere bağlanmışlar, XVIII. asırda ise yine kurucu unsuru Özbek olan Hokand Hanlığı'nın idaresine girmişlerdir. Hokand Hanlığı'nda üst düzey görevlere gelen Kırgızlar, hanlıkta zaman zaman istediklerini tahta çıkarıp, istediklerini de tahttan indirme kudretine erişmişlerdir. 1873-1876 yılları arası Hokand Hanlığı'na karşı çıkan isyanların neticesinde hanlık zayıflayınca, Rus Çarlığı'nın işgal siyasetine karşı başlayan mücadelelere Kırgız kadın liderlerinden Kurmancan Datka ve onun büyük oğlu Abdıldabek doğrudan doğruya önderlik etmişlerdir. Bu mücadelede Kırgızlar, Özbekler ve diğer uluslar hep birlikte Ruslara karşı koymaya çalışmışlardır. Rusların Türkistan General-Valisi K.P. Fon Kaufman başındaki Rus ordusu Hokand Hanlığı'nı ele geçirdikten sonra göçmenlerle yaptıkları savaşlarda çok zorlanmışlardır. Alay Vadisi'nde yaşayan Kırgızları hâkimiyetine altına almak için yapılan seferlere Kırgızların efsanevî kadın kahramanlarından Kurmancan Datka ve oğulları şiddetle karşı çıkmışlardır. Yaklaşık bir yıl süren mücadelelerde bir türlü istedikleri neticeyi alamayan Ruslar, Alay bölgesinin en etkili lideri Kurmancan Datka ile görüşmek zorunda kalmışlardır. General M.D. Skobelev ile Kurmancan Datka resmî olarak görüştüktan sonra Kurmancan Datka, taleplerini kabul eden Skobelevle bir anlaşma yapmış ve böylece Güney Kırgızistan'da sükûnet hâkim olmuştur. Neticede Kırgızistan'ın güney bölgesi de resmî olarak Rus Çarlığı'na bağlanmıştır.

Kaynaklar

- Alimbayev, C. (2018). '19. Yüzyılda Kırgızlar. *Asya Araştırmaları Dergisi*, 2 (2), 113-125.
- Arat, R. R. (1997). Kırgızistan. *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (C. VI, 735-741). MEB Yayınları.
- Barthold, V.V. (2010). *Orta Asya Tarih Ve Uygarlık* (Çev. D. Ahsen Batur). Selenga Yayınları.
- Bulduk, Ü. (2006). *Hokand Hanlığı ve İbret'in Fergana Tarihi*. Berikan Yayınları.
- Çorotegin, T.K. ve Moldokasimov, K. C. (2000). *Kırgızdardın Cana Kırgızstandın Kıskaçça Tarihi*. Bişkek.
- Devlet, N. (2014). *Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi (1905-1917)*. TTK Yayınları.
- Galitskiy, V. Ploskih, V. (1974). *Fortifikatsionniye Sooruceniye na Teritorii Kirgizii Pervoy Polovini XIX v. Pamiyatnik Kırgızıstana Vıp. 2. Frunze (Bişkek)*.
- Kafesoğlu, İ. (1984). *Türk Milli Kültürü*. Boğaziçi Yayınları.
- Keserci, R. (2023). *Hokand (Kokon) Hanlığı ve Hanlıktaki Kırgızların Rolü (1710-1876)* [Yayınlanmamış doktora tezi]. Yüzüncü Yıl Üniversitesi.
- Kırgız Respublikasının Gumanitardık Bilim Berünü Özgörtüü Programası, (1998). *Kırgızstandın En Bayırkı Mezgilden XIX. Kılımdın Sonuna Çeyinki Tarihi*. Kırgız Poligraf Kombinatı.
- Omorov, T. (2013). *Kırgızların Türkistan Hanlıkları İle İlişkileri (Xv.-Xix.Yy. Arası)* [Yayınlanmamış doktora tezi]. Ankara Üniversitesi.
- Ömürbekov T. N. ve Çorotegin T. K. (1995). *Kırgızdardın Cana Kırgızstandın Canı Doordogu Tarihi*. Kırgızistan Basımevi.
- Saray, M. (1996). *Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi*. TTK Basımevi.
- Sıdıkova, K. (2003). *Kırgız Tarihi*. (2.b.). Biyiktik Basmakanası.
- Soltonoev, B. (1993). *Kızıl Kırgız Tarihi I*. Uçkun Basmakanası.